

**ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ:
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ЕКОНОМІКО-СОЦІАЛЬНА СУТНІСТЬ**
FARMS IN UKRAINE: TRENDS OF DEVELOPMENT, ECONOMIC AND SOCIAL NATURE

Андрій Голубєв

Аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

Andriy Holubyev

PhD Student of Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Анотація

У статті – на основі аналізу статистичних даних Державної служби статистики України та інших джерел – визначено тенденції розвитку фермерських господарств в Україні. Виявлено, що у період 2000-2015 рр. відбувалось скорочення кількості фермерських господарств, але при цьому вони стали обробляти більше сільськогосподарських земель, що відповідає тенденції до консолідації землекористування. Частка виробництв сільськогосподарської продукції фермерських господарств в загальних обсягах виробництва збільшилась із 2,1 до 7,9%, рентабельність фермерських господарств зросла у 2,54 раза. Фермерські господарства дають змогу працевлаштуватися сільським мешканцям і відіграють роль у розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. Визначено перепони функціонування фермерських господарств та запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: фермерство, сільськогосподарські підприємства, виробництво валової продукції, рентабельність, землекористування.

Abstract

The paper is aimed to reveal the dynamics of development and efficiency of domestic farm enterprises, analysis of their economic and social nature. The study is based on analysis of statistical data provided by the State Statistics Service of Ukraine and other sources and defines trends in farms' development in Ukraine. It looks on a farm as a form of a small agribusiness operating within the specific principles.

The analysis demonstrates that in Ukraine between 2000 to 2015 the total number of farms had decreased, but they began to cultivate more agricultural land that meets the trend towards consolidation of land. As of 2015, more than 40 thousands farms are operating in Ukraine. Between 2000 to 2015 the share of agricultural production farms in total production increased from 2.1 to 7.9%, the profitability of farms increased by 2.54 times. In 2015, they produced about 7.7 million tons of grain and legumes; 2.2 million tons of sunflower; 52.3 thousand tons of meat and 177.4 thousand tons of milk.

Farms provide working places for rural residents (in 2015, farms employs around 94 thousand Ukrainians), support the development of social infrastructure in rural areas. The paper reviews obstacles to effective functioning of farms in Ukraine, noting unsatisfactory regulations and taxation norms, discussing the ambiguity of the land lease relations in agriculture. Author proposes to develop a proper legal framework for the establishment of farms, especially licensing procedures to create and support small and medium enterprises, the rules for their activities and transformation of farms into family farms, granting them special tax treatment and preferential lending.

Keywords: farming, agricultural enterprises, gross output, profitability, land use.

Постановка проблеми. В умовах реформування та розвитку сільського господарства на базі колективних сільськогосподарських підприємств сформувалися нові агроформування, зокрема, це фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, акціонерні товариства та інше. Відбулися процеси роздержавлення землі та її перерозподіл між різними формами сільськогосподарського господарювання. Загалом у галузі створено понад 40 тис. підприємств ринкового типу, які нині можна вважати основною виробничою базою аграрного сектору економіки України.

Відповідно постає завдання вивчення діяльності фермерських господарств, їх соціально-економічних особливостей у нинішніх умовах в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчує досвід європейських країн, за рахунок фермерських господарств забезпечуються як часткова, так і повна зайнятість сільського населення та продовольча безпека цих країн. Так, наприклад, у Німеччині понад 90 % сільськогосподарських підприємств це сімейні ферми із середнім розміром землі 49 га. У Фінляндії сільськогосподарське виробництво на 100% представлене фермерськими господарствами, середній розмір земельних угідь в яких становить 38 га. У Польщі 61 % земель використовуються біля 136 тис. фермерськими скотарськими господарствами [1, с. 111–115]. Невеликі за розмірами фермерські господарства в цих країнах здатні досить швидко маневрувати і реагувати на ринкову потребу виробництва та його кон'юнктуру.

Фермерство – відносно нова форма господарювання в сучасних ринкових умовах України. Мета цієї форми господарювання полягає в отриманні прибутку через ефективне виробництво конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції з подальшою її переробкою та реалізацією на внутрішніх і зовнішніх ринках. Ґрунтується вона на специфічних принципах ведення аграрного бізнесу, зокрема: 1) бізнесовій самостійності з правом створення юридичної особи; 2) винятково добровільному становленню та функціонуванню; 3) вільному найму працівників та залозиченню інвестицій; 4) самостійному виконанню своїх виробничих програм; 5) вільному розпорядженні отриманим економічним ефектом.

Вагомий внесок щодо вивчення сутності та оцінки функціонування сільськогосподарських підприємств різних форм власності і господарювання зробили українські вчені: Ю. Лупен-

ко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, П. Макаренко, Л. Мельник, А. Молдаван, Ю. Макаров, П. Саблук, І. Червен та інші. Проведені дослідження досить наглядно засвідчують, що у сучасних умовах фермерські господарства є досить потужним загальним каркасним елементом розвитку агропромислового виробництва в Україні. Водночас залишаються невирішеними чимало теоретичних та практичних питань, пов'язаних із визначенням ролі та функціонування в нашій країні фермерства як малого бізнесу.

Метою статті є визначення динаміки розвитку та ефективності виробництва вітчизняних фермерських підприємств, аналіз їх економічної та соціальної сутності. Стаття побудована на аналізі статистичних даних Державної служби статистики України за 2000-2015 роки, а також інших джерел інформації.

Виклад основних результатів дослідження. *Загальні показники землекористування і розмірів фермерських господарств.* За даними Державної служби статистики України, у 2015 р. у власності сільгоспідприємств та фермерських господарств і користуванні особистих селянських господарств аграрного сектору було загалом 36417,6 тис. га сільськогосподарських угідь, якими користувалися на орендній основі 7,8 тис. сільськогосподарських підприємств та 32,3 тис. фермерських і володіли на правах приватної власності 4,2 млн особистих селянських господарств.

Із загального землекористування і землеволодіння 16240,3 тис. га, або 44,6% загального земельного фонду, перебували у господарській діяльності сільськогосподарських підприємств, 4308,6 тис. га (11,8%) – у фермерських господарствах та 15868,7 тис. га (43,5 %) – в особистих селянських господарствах [2, с. 298]. Середній розмір земель у них становив відповідно 2082,0 га, 118,3 та 0,44 га сільськогосподарських угідь [3, с. 152].

У період 200-2015 років відбувалось скорочення кількості фермерських господарств (табл. 1) та збільшення їх площі (рис. 1). Так, площа сільськогосподарських угідь зросла більш як удвічі, зокрема ріллі – у 2,1 раза, а з розрахунку на одне господарство їх площа збільшилася в середньому у 2,4 та 2,5 раза і у 2015 р. становила відповідно 134,5 та 130,7 гектара. Це відповідає загальним тенденціям в Україні до консолідації землекористування [4, с. 14].

Табл. 1. Динаміка розвитку фермерських господарств України в 2000-2015 рр.

Показник	2000	2005	2010	2015	2015 р. до 2000р., %
Кількість фермерських господарств, одиниць	38428	42445	41524	32303	84,1
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	2157,6	3661,2	4290,8	4343,7	201,3
у тому числі: ріллі, тис. га	1994,0	3492,6	4161,9	4223,3	211,8
У розрахунку на одне господарство:					
сільськогосподарських угідь, га	56,1	86,3	103,3	134,5	239,8
у тому числі: ріллі, га	51,9	82,3	100,2	130,7	251,8

¹ По відношенню до 2005 р.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [3, с. 152, 162].

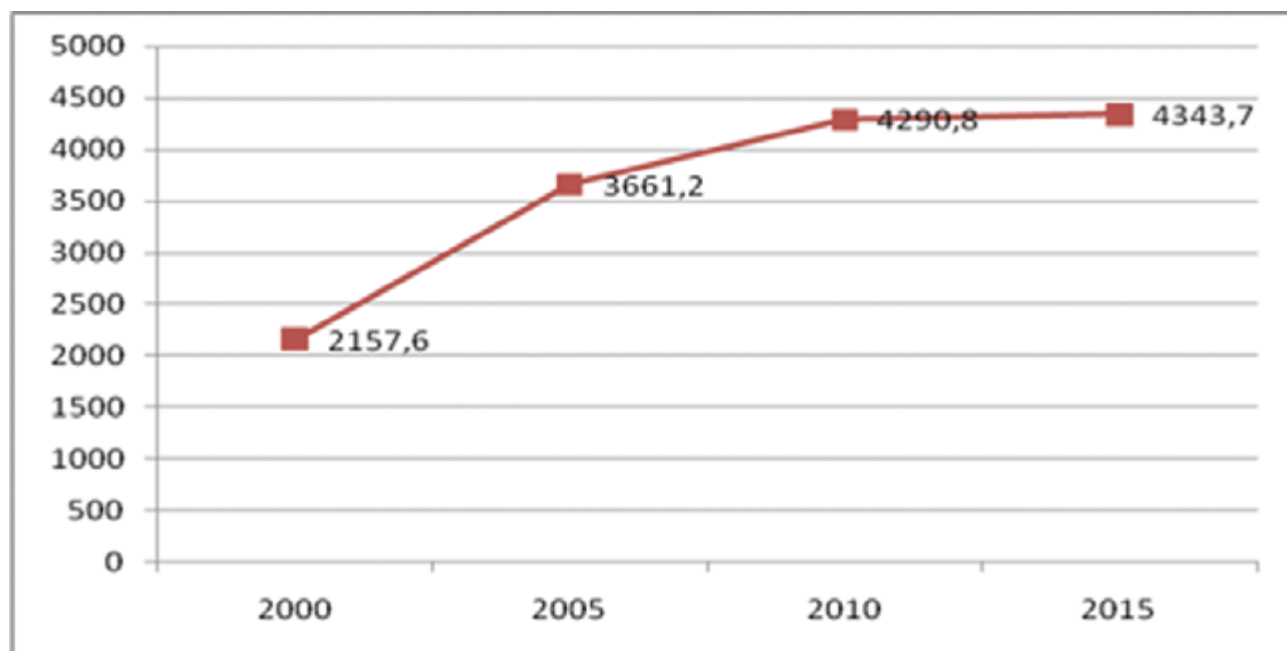

Рис. 1. Динаміка розмірів земельної площі, наданої фермерським господарствам, у 2000-2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [3, с. 152, 162].

Валове виробництво продукції та спеціалізація фермерських господарств. У період з 2000 р. по 2015 р. частка виробництв сільськогосподарської продукції фермерських господарств в загальних обсягах виробництва збільшилась із 2,1 до 7,9%, в тому числі – продукція рослинництва з 3,1 до 10,4%, тваринництва з 0,4 до 1,9 % (табл. 2).

За даними таблиці 3 можна відстежити загальну ситуацію спеціалізації виробництва фермерських господарств України. У 2015 р. вони виробили близько 7,7 млн тонн зерна і зернобобових; 2,2 млн тонн соняшнику; 52,3 тис. тонн м'яса та 177,4 тис. тонн молока. Їх частка валового виробництва у загальному валовому виробництві в

галузі у 2015 р. становила 7,6 %, в тому числі зерна і зернобобових – 12,7% при рентабельності 38,6%; соняшнику – відповідно 19,4 і 71,5; м'яса – 2,3 і 3,3; молока – 1,7 і 20,5%.

У 2015 р. фермерські господарства реалізували 6,6 млн тонн зерна і зернобобових культур; 2,1 – соняшнику; 12,1 – м'яса великої рогатої худоби; 24,0 – м'яса свиней та 12,8 млн тонн м'яса птиці, а також 141,1 млн тонн молока, що в порівнянні з 2010 р. було більше відповідно на 73,4%; 69,0; 7,7; 22,4; 34 та 58,6 %.

Табл. 2. Валове виробництво сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах до загальних обсягів виробництва в галузі, %

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Сільськогосподарська продукція – всього	2,1	4,6	6,1	6,9	6,3	7,6	7,6	7,9
у тому числі:								
продукція рослинництва	3,1	6,7	8,7	9,2	8,6	10,1	10,0	10,4
продукція тваринництва	0,4	0,7	1,6	1,7	1,7	1,8	1,8	1,9

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [2, с. 153].

Табл. 3. Виробництво основних сільськогосподарських культур фермерськими господарствами, тис. тонн

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 р. до 2000 р., %
Зернові та зернобобові культури – всього	1256,4	4082,7	4702,5	6734,6	5046,0	7522,4	7693,3	7650,2	608,9
Цукрові буряки (фабричні)	755,1	1373,1	1154,7	1344,8	1234,4	611,1	1086,8	618,9	82,0
Соняшник	347,3	735,0	1208,5	1645,5	1589,1	2154,4	1956,1	2167,0	624,0
Картопля	56,4	84,7	161,3	258,3	251,2	277,6	206,9	126,0	223,4
Овочі	82,6	156,1	211,9	384,3	346,8	307,3	327,8	282,5	342,0
Продовольчі баштанні культури	37,3	17,1	29,4	26,4	25,3	34,3	24,2	29,9	80,2
М'ясо (у забійній масі), тис. т	8,2	14,2	47,6	56,0	54,4	63,8	56,6	52,3	637,8
Молоко, тис. т	67,8	96,3	112,1	123,0	144,2	156,8	166,8	177,4	261,7
Яйця, млн. шт	6,7	19,0	78,4	108,4	77,6	68,0	76,1	75,5	1126,9
Вовна, т	9	71	128	119	126	99	84	69	766,7
Мед, т	83	117	215	158	162	172	138	120	144,6

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [3, с. 154].

Наразі фермерські господарства за результатами своєї діяльності у 2015 р., нарощуючи з року в рік валове виробництво продукції та підвищуючи її ефективність, додатково забезпечили загальною чистого доходу (виторг від реалізації продукції) 1699,3 млн. грн., або у 2,54 раза більше, ніж у 2010 р.

Соціальні аспекти фермерства. Фермерські господарства відіграють важливі соціальні функції у селі. Адже вони забезпечують сільське населення робочими місцями, сприяють розвитку соціальної інфраструктури.

Дані Державної служби статистики України підтверджують, що загальна чисельність працівників у фермерських господарствах за період

2000-2015 рр. зросла на 31 %, зокрема більше стало найманих працівників, і в розрахунку на 100 га сільгоспугідь складала в середньому 2,1 працівника, тоді як у 2000 р. – 3,3 працівника. При цьому, кількість членів фермерських господарств зменшилася більше як на 40% (табл. 4). Це посприяло можливостям створювати робочі місця для найманих працівників, що сьогодні надзвичайно важливо для села як в економічному, так і соціальному плані.

Хоча слід визнати, що в досліджуваній період збільшення земель відбувалося вищими темпами, ніж збільшення у них працівників.

Табл. 4. Динаміка чисельності працівників у фермерських господарствах

Показник	2000	2005	2010	2015	2015 р. до 2000р., %
Чисельність працівників – усього, осіб	71504	133534	98400	93704	131,0
у тому числі: членів фермерського господарства	н.д.	58303	40738	34498	59,2 ¹
Чисельність працівників у розрахунку на 100 га сільгоспугідь	3,3	3,8	2,2	2,1	63,6

¹ По відношенню до 2005 р.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [3, с. 162].

Прикладом того, що фермерські господарства відіграють важливу роль у вирішенні соціальних проблем на селі та сільських територіях, може слугувати історія німецького фермера Ганса Венцеля, який до 2003 р. обробляв 150 га у Баварії. Приїхавши на Черкащину із з двома синами – агрономом і бухгалтером за професією, він заснував фермерське господарство. Донині вони обробляють понад 2,5 тисячі колишніх колгоспних неораних у свій час земель, де працюють 30 найманих місцевих селян. За десять років своєї діяльності він створив високотоварне, з новими технологіями насінницьке господарство. При цьому фермер дбає про кваліфікаційні чинники своїх спеціалістів і працівників, які здобувають освіту та проходять практику у Німеччині. Крім цього він постійно розбудовує виробничу інфраструктуру (побудував елеватор і добудує другий елеватор), а також соціальну – у сусідньому селі створив для відпочинку місцевих жителів аграрний центр, облаштував комп'ютерний клас у школі, будує церкву у селі, займається благоустроєм села і прилеглих до нього територій [5].

Перепони у розвитку фермерства та їх подолання. За твердженням Міністерства аграрної політики України, розвиток фермерських господарств в Україні стримується обтяжливими регуляторними та бюрократичними перепонами, несприятливим діловим середовищем, нижчою конкурентоспроможністю індивідуального виробництва у порівнянні з корпоративним сектором, адже останній має кращий доступ до ринкових ресурсів, каналів збуту, підтримки, а також вплив на аграрну політику в країні [4, с. 6-8].

Вважається, що розвиток фермерства стримується мораторієм на купівлю-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення (виробники сільськогосподарської продукції здійснюють свою діяльність переважно на орендованих землях) [4, с. 17]. Однак, загальносвітовий досвід, де оренда землі є вагомим складовим зе-

мельного ринку, доводить неоднозначність такого твердження. Так, у Бельгії, Франції, Німеччині орендується понад 60 % сільськогосподарських земель, країнах Європейського Союзу цей показник досягає 40 %, у Канаді – 30%, а у США лише 30 % землі перебуває у власності фермерів [6]. Водночас значний вплив на ефективність використання земельних ресурсів мають не земельно-орендні відносини самі по собі, а раціональна побудова системи оренди земель сільськогосподарського призначення [7], умови ведення агробізнесу та наявність певних пільг для виробників, ефективно залучення інвестицій [8].

Для розвитку фермерства в Україні необхідна розробка належного правового механізму щодо створення фермерських господарств, особливо дозвільної процедури створення та підтримки малого і середнього підприємництва, урегулювання правил щодо їх діяльності та трансформації фермерських господарств у сімейні-фермерські господарства, надання їм особливого режиму оподаткування та пільгового кредитування.

Висновки. В Україні відбувається розвиток фермерських господарств, яких зараз налічується понад 40 тисяч, кожне з яких обробляє в середньому 118,7 га орних земель. На долю цих господарств припадає близько 12% загального земельного фонду країни. Ці господарства виконують важливі економічні функції, адже в 2015 р. вони виробили близько 7,9 % від обсягу валової сільськогосподарської продукції країни. Їх роль є особливо відчутною в трудомістких сегментах сільськогосподарського виробництва.

Фермерські господарства разом з особистими селянськими господарствами в Україні належать до малого бізнесу. Проте на противагу особистим селянським господарствам фермерські господарства мають більші розміри земель в користуванні, більше працівників та вищий рівень інтенсифікації. Тому фермерські господарства в порівнянні з особистими господарствами

населення мають можливість постійно вдосконалювати технологію та збільшувати асортимент виробництва і, відповідно, ефективніше вести своє виробництво.

Фермерські господарства виконують і важливу соціальну функцію. У них в цілому по Україні станом на 2015 р. працювало 93,7 тисячі осіб. Фермерські господарства можуть суттєво впливати на соціальну інфраструктуру сільських територій.

Водночас для розвитку фермерських господарств, забезпечення для них справедливих конкурентних умов, посилення їх економічної ефективності в Україні має бути унормоване як регулятивна політика щодо ведення фермерського та сімейно-фермерського господарства, так і оподаткування сільськогосподарського сектору та малого агробізнесу.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Табінський В. А., Колесник Є. О., Сіліна І. С. Аналіз стану фермерських господарств в Україні // Молодий вчений. 2016. №6 (33). С. 111–115.
2. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011–2015 рр. / ред. Ю. О. Лупенко. Київ, 2016. 546 с.
3. Сільське господарство України 2015 р. Статист. збірник / Відп. за випуск О. М. Прокопенко; Державна служба статистики України. Київ, 2016. 360 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (дата звернення 15.01.2017).
4. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки / Міністерство аграрної політики та продовольства України. Київ, 2015. 225 с.
5. Тейзе Є. Україна очима німецького фермера: я щасливий тут, на Черкащині! // Deutsche Welle. 22.07.2011. URL: <http://www.dw.com> (дата звернення 15.01.2017).
6. Корчинська О. А. Розвиток ринку сільськогосподарських земель як необхідна умова існування земельного капіталу // Агроінком. 2007. № 9–10. С. 89–93.
7. Богач Л. В. Теоретичні засади розвитку орендних земельних відносин у аграрній сфері. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2016. № 1–2. С. 51–60.
8. Галушко В. П., Ковтун О. А. Ефективність залучення інвестицій в агроформуваннях в умовах розвитку ринкових відносин. Вісник Академії праці і соціальних відносин. 2015. № 3–4. С. 55–61.

References

1. Tabinskiy, V. A., Kolyesnyk, Y. E. O. & Silina, I. S. (2016). Analiz stanu fermers'kykh hospodarstv v Ukraini [Analysis of the farms in Ukraine]. *Molodyy vchenyy*, 6 (33), 111–115.
2. Lupenko, Yu. O., Ed. (2016). *Rozvytok ekonomiky sil's'koho hospodarstva Ukrainy v 2011–2015 rr* [Economic development of agriculture in Ukraine in 2011–2015]. Kyiv.
3. State Service of Statistics of Ukraine (2016). *Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2015 r. Statyst. Zbirnyk* [Agriculture in Ukraine. Statistical Yearbook 2015]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
4. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2005). *Yedyna kompleksna stratehiya ta plan diy rozvytku sil's'koho hospodarstva ta sil's'kykh terytoriy v Ukraini na 2015–2020 roky* [The comprehensive strategy and action plan for the development of agriculture and rural areas in Ukraine for 2015–2020]. Kyiv.
5. Teyze, Y. (2011). *Ukrayina ochyma nimets'koho fermers'koho* [Ukraine through the eyes of a German farmer: I am happy here in Cherkashchyni!]. *Deutsche Welle*. Retrieved from: <http://www.dw.com>
6. Korchynska, O. A. (2007). *Rozvytok rynku sil's'kohospodars'kykh zemel' yak neobkhidna umova isnuvannya zemel'noho kapitalu* [Development of agricultural lands as a necessary condition for the existence of land capital]. *Agroinkom*, 9–10, 89–93.
7. Bohach, L. V. (2016). *Teoretychni zasady rozvytku orendnykh zemel'nykh vidnosyn u ahrarniy sferi* [Theoretical basis of land lease relations in agriculture]. *Visnyk Akademiyi pratsi, sotsial'nykh vidnosyn i turyzmu*, 1–2, 51–60.
8. Halushko, V. P. & Kovtun, O. A. (2015). *Efektivnist' zaluchennya investytsiy v ahroformuvannyakh v umovakh rozvytku rynkovykh vidnosyn* [Effectiveness of attracting investments in agricultural enterprises in the context of market relations development]. *Visnyk Akademiyi pratsi i sotsial'nykh vidnosyn*, 3–4, 55–61.

Матеріал надійшов 20.02.2017 р.